

Brytyjsko-polska współpraca polityczna i początek operacji specjalnych 1939–1940¹

Jacek Tebinka, Anna Zapalec

Numerы ORCID: 0000-0003-3000-2499, 0000-0002-4976-9537

Streszczenie

Zasadniczym celem gwarancji udzielonej Polsce przez Wielką Brytanię 31 marca 1939 roku było zapobieżenie wojnie przez uzmysłowienie Hitlerowi, że ewentualny konflikt między Niemcami a Polską miałby charakter nie lokalny, lecz międzynarodowy. Istotnym elementem polsko-brytyjskiego sojuszu stała się współpraca wojskowa, choć możliwości udzielenia Polsce rzeczywistej pomocy militarnej w razie niemieckiej agresji były ograniczone. Powszechnie znany owoc tej współpracy to przekazanie Brytyjczykom szyfru Enigmy, który został złamany przez polskie służby wywiadowcze. Nieco mniej znanym jej aspektem są tajne rozmowy polsko-brytyjskie i wzajemne spotkania, które służyły wymianie informacji w zakresie taktyki sabotażu i dywersji jako sposobu prowadzenia walki w nadchodzącym konflikcie. Wymiana informacji, koncepcji i danych technicznych, jaka rozwinęła się przed wybuchem wojny, położyła podwaliny pod pełniejszą współpracę w czasie konfliktu. Przebieg walk we wrześniu 1939 roku bacznie obserwował ppłk Colin Gubbins, szef sztabu Brytyjskiej Misji Wojskowej w Polsce. Klęska w kampanii zmusiła polski rząd do opuszczenia kraju i udania się do Francji, gdzie pozostawał do czerwca 1940 roku, a polskie władze wojskowe kontynuowały współpracę z Brytyjczykami, w tym w ramach działań niekonwencjonalnych. Po utworzeniu Kierownictwa Operacji Specjalnych (Special Operations Executive) większość brytyjskich oficerów, wcześniej współdziałających z Polakami, przeszła do tej organizacji powołanej przez Winstona Churchilla w celu niszczenia infrastruktury gospodarczej i przemysłowej w okupowanej Europie. Tradycja polskich powstań narodowych oraz walki partyzanckiej należały do czynników, które skłoniły Londyn do dalszego rozwijania wojskowych działań niekonwencjonalnych we współpracy z Polakami.

Narodziny polsko-brytyjskiej współpracy politycznej należy wiązać z zainteresowaniem, jakie Polska zaczęła wzbudzać w Londynie w drugiej połowie marca 1939 roku, tuż po zajęciu przez III Rzeszę Czech i Moraw. Agresja ta była jawnym pogwałceniem układu monachijskiego oraz obietnic Adolfa Hitlera wobec premiera Wielkiej Brytanii Neville'a Chamberlaina. Polska z punktu widzenia Londynu stała się, mimo wciąż pozornie dobrych stosunków z Niemcami, potencjalnym sojusznikiem politycznym w próbie ograniczenia niemieckiej ekspansji. Koncepcje wspierania sabotażu i dywersji oraz ewentualna pomoc dla przyszłego ruchu oporu w krajach zagrożonych aneksją ze strony III Rzeszy pojawiły się natomiast w kręgach brytyjskich władz wojskowych już wcześniej (Foot, 1993, s. 3–8)².

W kwietniu 1938 roku powołano w Wielkiej Brytanii Sekcję D w ramach Tajnej Służby Wywiadowczej (Secret Intelligence Service; SIS). Na jej czele stanął płk Lawrence Grand pracujący do tej pory w War Office. Zadaniem nowej sekcji było prowadzenie badań nad innymi sposobami atakowania wroga niż użycie regularnego wojska, w tym działaniami sabotażowymi i dywersyjnymi, a także organizowaniem i wspieraniem ruchów wywrotowych oraz opracowywaniem metod dezinformacji. Wkrótce potem powstała druga instytucja realizująca podobne cele jak Sekcja D, ale podporządkowana ją War Office. Było nią Biuro Studiów Sztabu Generalnego (General Staff (Research); GS(R)). Do jej obowiązków należało studiowanie metod prowadzenia wojny partyzanckiej oraz operacji paramilitarnych. W tym samym czasie powołano także Wydział ds. Propagandy w Krajach Wrogich (Department of Propaganda in Enemy Countries), którego kwatery główna znajdowała się w Electra House, dlatego organizację tę określano kryptonimem EH. Miała ona przygotowywać i prowadzić propagandę wywrotową (*political warfare*) przeciwko wrogom (Atkin, 2017, s. 1–10; Stafford, 1980, s. 19–23; Mackenzie, 2000, s. 1–11)³.

Organizacje te zintensyfikowały swoje działania po 15 marca 1939 roku, tj. po zajęciu Czech i Moraw przez Niemców. Sekcja D oraz GS(R), przygotowały wówczas propozycję stworzenia i wykorzystania alternatywnego sposobu obrony, uzupełniającego regularne działania wojsk na wypadek wybuchu wojny w Europie. Proponowano, aby wykorzystać do tego brytyjskie doświadczenia zdobyte podczas prowadzenia walk z ruchami partyzanckimi w różnych częściach Imperium Brytyjskiego, w tym te, które wynikały ze studiów nad metodami walki stosowanymi

---

1 Tekst powstał w ramach projektu naukowego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, zatytułowanego „Polska w brytyjskiej strategii wspierania ruchu oporu. Historia sekcji polskiej Kierownictwa Operacji Specjalnych (SOE)”, grant nr 2015/19/B/HS3/01051. Część ustaleń badawczych w artykule została opublikowana we wspólnym tekście autorów (Tebinka, Zapalec, 2019).

2 Na temat znaczenia ruchu oporu w II wojnie światowej: Mawdsley, 2013, s. 14–32.

3 O działaniach GS(R) i MI(R): Anglim, 2005, s. 634.

przez Irlandzką Armię Republikańską (IRA) oraz podczas powstania arabskiego w Palestynie (Mackenzie, 2000, s. 8–9; Anglim, 2005, s. 634; Seaman, 2006, s. 11)⁴. Uznano, że wnioski z tych analiz mogłyby posłużyć do opracowania szerszych planów operacji dywersyjnych w Europie, które byłyby wsparciem dla przyszłych działań wojennych Wielkiej Brytanii i jej sojuszników (Secret War Diary of M.I.R..., 1939/1940, k. 1). Propozycja podjęcia tak szerokich studiów nad zagadnieniem działań nieregularnych oraz zamiar rozpoczęcia do nich przygotowań zostały przedstawione przez płk. Granda 20 marca 1939 roku Stewartowi Menziesowi, pełniącemu obowiązki szefa SIS, i jeszcze tego samego dnia plan przesłano do gen. Johna Noble’a Kennedy’ego – zastępcy dyrektora wywiadu wojskowego. Dwa dni później projekt stał się przedmiotem dyskusji na spotkaniu z udziałem lorda Gorta – szefa Sztabu Imperialnego, a 23 marca został omówiony w Foreign Office i uzyskał wstępne poparcie ministra spraw zagranicznych lorda Halifaxa. Myślą przewodnią tej propozycji było podjęcie prób wywołania powstań w krajach już zaanektowanych przez III Rzeszę, a w państwach zagrożonych agresją niemiecką – rozpoczęcie przygotowań do wojny partyzanckiej (*guerilla warfare*). W trakcie dalszych prac plany wywołania powstań w krajach zajętych przez Rzeszę uznano za mało realne. Nie porzucono natomiast myśli o przygotowaniach do wojny partyzanckiej oraz prowadzono studia nad metodami sabotażu i dywersji. Z tego też powodu Polska wczesną wiosną 1939 roku znalazła się w kręgu zainteresowań GS(R) (Secret War Diary of M.I.R..., 1939/1940, k. 1; Summary, 1939; Scheme D, 1939; Duties of the New Branch, 1939; General Instructions, 1939; Mackenzie, 2000, s. 8–9; Anglim, 2005, s. 634; Seaman, 2006, s. 11).

Premier Chamberlain pod koniec marca 1939 roku uznał Polskę za państwo, które w razie wojny mogłoby stworzyć drugi front, będący uzupełnieniem frontu zachodniego, i w ten sposób zagrozić III Rzeszy strategicznym okrążeniem. W Londynie nie porzucono jednak polityki *appeasementu*, czyli ustępstw wobec Hitlera, lecz zmodyfikowano ją po 15 marca. Istotą brytyjskich planów było dążenie do uniknięcia wojny przez zbudowanie dyplomatycznego frontu wschodniego, a nie realne przygotowanie się do niej (Parker, 1993, s. 206–215).

Znaczenie Polski rosło w świetle raportów brytyjskiego attaché wojskowego w Moskwie – płk. Roy’a Charlesa Firebrace’a – z których wynikało, że Armia Czerwona po stalinowskich czystkach nie jest zdolna do działań ofensywnych. Brytyjscy szefowie sztabu liczyli się z możliwością, że Polska zostanie podbita przez Niemcy w ciągu dwóch lub trzech miesięcy. Przewidywali jednak, że siły niemieckie poniosą duże straty

4 Szczegóły tych planów znajdują się w The National Archives, Kew (Summary, 1939; Scheme D, 1939).

w czasie kampanii. Czynniki wojskowe w Londynie zakładały od początku, że Wielka Brytania nie będzie w stanie przyjąć w wojnie na lądzie z efektywną pomocą armii polskiej, uzależniając jej udzielenie od działań Francuzów. Ponadto brytyjscy wojskowi wiosną 1939 roku nie brali pod uwagę ewentualnego zagrożenia Polski ze strony Związku Sowieckiego i podobnie uważano także w Warszawie (Memorandum Firebrace'a, 1939; Conclusions (39) 16, 1939).

Decyzję Chamberlaina o gwarancjach dla Polski poprzedziły informacje wywiadu (jak się później okazało nieprawdziwe) o groźbie niemieckiego ataku na Rumunię, które dotarły do Londynu 28 marca 1939 roku. Dwa dni później gabinet brytyjski postanowił zwrócić się do strony polskiej z propozycją złożenia przez Chamberlaina deklaracji w Izbie Gmin zawierającej gwarancje bezpieczeństwa dla Polski. Nie była to jednak decyzja podjęta pod wpływem chwili. W tym czasie nie istniało już bezpośrednie zagrożenie napaści Niemiec na Rumunię. Obawy Brytyjczyków budziła natomiast możliwość ewentualnego zawarcia przez Polskę porozumienia z III Rzeszą, chociaż stosunki między tymi państwami znajdowały się w kryzysie po odrzuceniu przez Warszawę niemieckich propozycji uregulowania wzajemnych relacji, co było ponawiane przez Berlin od końca października 1938 roku (Conclusions (39) 16, 1939; *The Diaries of Sir Alexander Cadogan...*, 1971, s. 165)⁵.

Po uzyskaniu polskiej zgody premier Chamberlain wygłosił 31 marca 1939 roku w Izbie Gmin następujące oświadczenie:

Chcąc teraz, zanim rzezone konsultacje dobiegną końca, w sposób jednoznaczny i wyraźny przedstawić stanowisko rządu Jego Królewskiej Mości, pragnę powiadomić Izbę, że jeżeli w okresie tym zostałyby podjęte jakiegokolwiek działania, które w sposób oczywisty stwarzałyby zagrożenie dla polskiej niepodległości i którym w ocenie rządu Polski konieczne byłoby przeciwstawienie się przy użyciu sił zbrojnych, to rząd Jego Królewskiej Mości poczułby się natychmiast w obowiązku zapewnienia rządowi Polski wszelkiego dostępnego wsparcia będącego w jego mocy. Rząd Jego Królewskiej Mości udzielił rządowi Polski stosownej gwarancji (Jędrzejewicz, 1946, s. 5–6).

Ogłoszenie brytyjskich gwarancji przyniosło niezamierzony efekt. Bezpośrednim ich rezultatem była tajna decyzja Hitlera podjęta już 1 kwietnia, nakazująca armii niemieckiej zakończenie przygotowań do ataku na Polskę najpóźniej do dnia 1 września tego roku. Niemcy nie

5

Na temat tych gwarancji: Jackiewicz, 1980; Newman, 1976.

ponowiły już prób pokojowego sprowadzenia Polski do roli sprzymierzeńca, a w rzeczywistości państwa satelickiego. Nie wiedząc o decyzji Hitlera, Wielka Brytania i Polska podpisały 6 kwietnia, w trakcie wizyty ministra spraw zagranicznych Józefa Becka w Londynie, porozumienie, zastępując jednostronne brytyjskie gwarancje zobowiązaniami o wzajemnej pomocy w razie niemieckiego ataku (Watt, 1989, s. 190; Nurek, 1983, s. 195–196).

Brytyjskie gwarancje dla Polski stworzyły warunki do bliższych kontaktów sztabów wojskowych, a także wywiadów obu państw. Wielka Brytania prowadziła wywiad globalny, a Polska była zainteresowana przede wszystkim zagrożeniem ze strony sąsiadów, przede wszystkim Niemiec i ZSRS. Od lat dwudziestych Oddział II Sztabu Generalnego/Głównego i SIS wymieniały przede wszystkim informacje dotyczące ZSRS i międzynarodowego ruchu komunistycznego, a po dojściu Hitlera do władzy także o militarnym potencjale Niemiec⁶.

Gwarancje brytyjskie dla Polski z 31 marca 1939 roku były więc początkiem politycznego zbliżenia między obu krajami. Nie zostały jeszcze wtedy poparte sojuszem wojskowym, chociaż Polsce bardzo na tym zależało. Mimo to stały się początkiem ściślejszej współpracy militarnej, w tym zacieśnienia dwustronnych kontaktów wywiadowczych. Warto podkreślić, że zwłaszcza współpraca w dziedzinie dywersji i sabotażu przyniosła bardziej konkretne plany i uzgodnienia niż np. rozmowy dotyczące brytyjskiej pomocy lotniczej dla Polski na wypadek wybuchu wojny z III Rzeszą⁷.

Wiosną 1939 roku w Londynie zintensyfikowano przygotowania do podjęcia i wspierania działań nieregularnych zwłaszcza w Europie Środkowej. Towarzyszyło temu przekonanie, że należy przyspieszyć podejmowane kroki, gdyż pozostało już mało czasu. Szukano więc odpowiednich ludzi i opracowywano metody przyszłych działań dywersyjnych. W GS(R) osobami odpowiedzialnymi za tę pracę byli ppłk John C.F. Holland, ppłk Colin McVean Gubbins oraz mjr Millis Rowland Jefferis (Secret War Diary of M.I.R..., 1939/1940, k. 1). Zarówno Holland – szef GS(R) – jak i Gubbins mieli za sobą doświadczenia wyniesione z walk z partyzantami w różnych częściach Imperium Brytyjskiego. Simon Anglim podał, że Holland uczestniczył w latach 1919–1921 w walkach z IRA, a nabyte tam kompetencje utwierdziły go w przekonaniu, że wsparcie dla ruchu partyzanckiego w Europie Środkowej będzie właściwie jedynym możliwym sposobem pomocy sojusznikom Wielkiej Brytanii w tym regionie (Anglim, 2005, s. 634–635).

6 O kontaktach wywiadowczych polsko-brytyjskich: Tebinka, 2001, s. 105–107; Kołakowski, 2017, s. 229–243.

7 O negocjacjach w sprawie pomocy lotniczej ze strony Wielkiej Brytanii i Francji: Mazur, 2017.

W rezultacie podjętych dyskusji – toczących się między brytyjskimi organizacjami zajmującymi się operacjami specjalnymi oraz władzami wojskowymi i wywiadowczymi w sprawie działań nieregularnych w przyszłej wojnie z III Rzeszą – GS(R) wyznaczono w kwietniu 1939 roku następujące zadania:

- a) przeprowadzenie analizy metod walki partyzanckiej i opracowanie regulaminu polowego zawierającego szczegółowe instrukcje taktyczne i techniczne, które uwzględniałyby specyfikę poszczególnych krajów;
- b) przygotowanie opóźniających urządzeń wybuchowych, które nadawałyby się do użycia przez siły partyzanckie i mogłyby być produkowane i rozprowadzane na odpowiednio szeroką skalę zapewniającą ich skuteczność;
- c) przygotowanie procedur i mechanizmów umożliwiających kierowanie działaniami partyzanckimi, jeżeli w późniejszym czasie zapadłaby taka decyzja (Secret War Diary of M.I.R...., 1939/1940, k. 1)⁸.

Celem Sekcji D i GS(R) stało się m.in. popieranie i zachęcanie do rozwijania polskiej dywersji (Atkin, 2017, s. 137). W Polsce rozbudowywał ją w tym czasie mjr Edmund Charaszkiewicz, szef Ekspozytury nr 2 Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego (wywiad wojskowy). Od początku swojej kariery wojskowej Charaszkiewicz był związany z planowaniem oraz kierowaniem dywersją i uznawano go za jednego z najzdolniejszych oficerów zajmującym się tymi zagadnieniami. Wśród najważniejszych zadań Ekspozytury nr 2 znalazło się tworzenie siatek tzw. dywersji pozafrontowej, które miały prowadzić działania wywiadowcze, sabotażowe i dywersyjne w wypadku wybuchu wojny z Niemcami. Ich organizowanie intensyfikowano szczególnie od początku maja 1939 roku (Grzywacz, Kwiecień, Mazur, 2000, s. 14, 21; Czarnecka, 2010, s. 34). W tym czasie polski wywiad miał świeże doświadczenia wynikające z prowadzenia w październiku i listopadzie 1938 roku akcji dywersyjnej o kryptonimie „Łom” na terenie przygranicznym Czechosłowacji (Ruś Zakarpacka). „Łom” miał stworzyć pretekst do zaanektowania tego obszaru przez Węgry. Polskie działania dywersyjne zakończyły się ostatecznie powodzeniem w marcu 1939 roku (Grzywacz, Kwiecień, Mazur, 2000, s. 20–21)⁹.

Udział Polski w destabilizowaniu sytuacji w Czechosłowacji, krytycznie oceniany przez Foreign Office, był – paradoksalnie – inaczej odbierany przez brytyjskich specjalistów od operacji specjalnych. Patrzyli

⁸ Zob. także: Duties of the New Branch, 1939; Seaman, 2006, s. 12.

⁹ Na temat akcji dywersyjnej „Łom”: Kupliński, 1996.

oni z dużym uznaniem na polskie doświadczenia jako na wzór do naśladowania w przyszłości, abstrahując od politycznego kontekstu (Note on a Meeting in Resident's Clerk's Room..., 1939).

Polsko-brytyjskie rozmowy sztabowe odbyły się w Warszawie w ostatnim tygodniu maja 1939 roku. Toczyły się w sytuacji, gdy napięcie w relacjach polsko-niemieckich nie stanowiło już tajemnicy. Świadectwem tego było wypowiedzenie przez Hitlera 28 kwietnia deklaracji o nieagresji, zawartej z Polską w 1934 roku. Na czele delegacji brytyjskiej stał gen. Edward Clayton, a polskiej – szef Sztabu Głównego, gen. Wacław Stachiewicz. Przed przyjazdem Claytona odbyły się brytyjsko-francuskie rozmowy sztabowe. W ich trakcie 3 maja brytyjscy wojskowi dowiedzieli się, że Francuzi w wypadku ataku Niemiec nie zamierzają rozpocząć natychmiastowych działań na froncie zachodnim, a zamiast tego przygotowują ofensywę przeciw Włochom. Brytyjczycy byli tym poważnie zaniepokojeni, ponieważ oznaczało to, że koncepcja zagrożenia Hitlera wojną na dwóch frontach stała pod znakiem zapytania. Z tymi informacjami zachodni sojusznicy nie zamierzali jednak zapoznać strony polskiej. Co więcej, w rozmowach sztabowych polsko-francuskich w Paryżu w połowie maja Francja obiecała podjąć działania ofensywne przeciw armii niemieckiej 15. dnia po zakończeniu mobilizacji swoich wojsk (Conclusions (39) 30, 1939; Prażmowska, 1987, s. 80–84; Kowalski, 1989, s. 264–266).

Strona polska nie miała w stosunku do Wielkiej Brytanii takich oczekiwań jak wobec Francji, jeśli chodzi o wojnę na lądzie. Rozmowy sztabowe z delegacją brytyjską potwierdziły, że z wojskowego punktu widzenia gwarancje Chamberlaina były bardzo ograniczone w sferze zarówno realnych możliwości, jak i chęci ewentualnej pomocy ze strony Londynu. Brytyjska delegacja zapewniała wprawdzie o możliwym wsparciu lotniczym, ale nie miała prawa podejmować żadnych wiążących decyzji, gdyż jej celem było przede wszystkim zorientowanie się w polskich planach wojennych. Przedstawiciele obu sztabów potwierdzili natomiast konieczność nawiązania bliższej współpracy służb specjalnych obu państw. W zakresie prowadzenia działań dywersyjnych i wywrotowych jej inicjatorem okazał się ppłk Colin Gubbins z GS(R) w War Office. Nawiązane kontakty z Oddziałem II miały przynieść pierwsze rozwiązania już w lecie 1939 roku w postaci wymiany doświadczeń i wynalazków technicznych (H.L. Ismay do O. Sargenta, 1939; Raport z 12 czerwca 1939 roku, 1939; GS(Research) – Report for DCIGS No. 8..., 1939; Wilkinson, Astley, 1993, s. 35–37).

Od wiosny 1939 roku GS(R) energicznie badało techniki działań nieregularnych, opierając się na historycznych analizach wojny burskiej, powstania sipajów, powstania irlandzkiego i innych ruchów o charakterze partyzanckim. Na tej podstawie Gubbins opracował w maju dwa krótkie podręczniki *The Art of Guerrilla Warfare* oraz *Partisan Leader's Handbook* (Résumé of Discussions..., 1939; Gubbins pamphlets..., b.d.; Foot,

2004, s. 6)¹⁰. W drugiej połowie maja 1939 roku odbył on podróż do Polski, Rumunii i państw bałtyckich, aby ocenić możliwości i uwarunkowania rozwoju ruchu partyzanckiego w każdym z odwiedzanych krajów. Wnioski zamierzano wykorzystać do opracowania szczegółowych planów działań dywersyjnych i partyzanckich. Cele tej podróży Gubbins sformułował następująco:

Celem podróży było spotkanie z naszymi attaché wojskowymi w przedmiotowych państwach, przedstawienie im tych aspektów badanej przez nas kwestii, które w naszej ocenie dotyczą krajów, w których są oni akredytowani, pozyskanie ich opinii na rzeczony temat w świetle ich znajomości uwarunkowań lokalnych, i wreszcie, sporządzenie na podstawie wyników planu dalszego rozwoju naszych własnych badań i przygotowań. Sytuacje polityczne i wojskowe tychże państw są zasadniczo tak różne, że jeszcze przed rozpoczęciem podróży stało się oczywiste, że będziemy musieli odpowiednio dostosować nasze plany (GS(Research) – Report for DCIGS No. 8..., 1939, s. 1).

Do Warszawy Gubbins przyleciał 17 maja i spotkał się z brytyjskim attaché wojskowym ppłk. Edwardem Rolandem Swordem oraz ppłk. Johnem Shelleyem, który oficjalnie był jednym z pracowników Passport Control Office w Ambasadzie Brytyjskiej w Warszawie, a faktycznie szefem miejscowej placówki SIS. Następnie 22 maja wyleciał do Bukaresztu, skąd wrócił do Warszawy 24 maja i podczas kolacji spotkał się z gen. Emiliusem Claytonem, kmdr. Henrym Bernardem Rawlingsem i płk. Alexandrem Paulem Davidsonem, którzy przebywali w Polsce w celu przeprowadzenia rozmów sztabowych o brytyjskiej pomocy wojskowej na wypadek wybuchu wojny z Niemcami. Dzień później udał się do Rygi (Sword, 2001, s. 41–42; Mackenzie, 2000, s. 44; Kołakowski, 2017, s. 243).

Po powrocie do Wielkiej Brytanii Gubbins złożył raport dla zastępcy szefa Sztabu Imperialnego, w którym podkreślił, że „w Europie Wschodniej jako takiej jest znakomite pole do rozwijania na szeroką skalę wszelkich aspektów wojny partyzanckiej, oraz że znaczące działania przygotowawcze można podjąć niezwłocznie”. W związku z umacniającym się sojuszem polsko-brytyjskim Gubbins postrzegał Polskę jako sprzyjające miejsce do prowadzenia działań partyzanckich. Zakładał też, że w przypadku niemieckiej agresji polskie siły będą musiały się wycofać „dopóki presja jej zachodnich aliantów nie stanie się skuteczna”. Przekazał ponadto do Londynu informację, że Polacy podjęli już pewne

¹⁰ Najnowsza biografia Gubbinsa: Lett, 2016.

prace przygotowawcze do akcji sabotażowych i dywersyjnych, co mogło sprzyjać dalszemu rozwojowi takich działań. W związku ze swoim pobylem w Polsce Gubbins przedstawił następującą rekomendację na przyszłość:

Attaché wojskowy w Warszawie winien omówić z polskim Sztabem Głównym wszelkie implikacje wojny partyzanckiej i zaoferować całą pomoc, jakiej możemy udzielić, a mianowicie regulaminy, urządzenia, przeszkolonych oficerów itd. Jak dotąd, w następstwie mojej wizyty attaché wojskowy przedstawił te informacje jedynie w sposób powściągliwy, ale i tak zostały one przyjęte pozytywnie (GS(Research) – Report for DCIGS No. 8..., 1939, s. 9).

O ile dobrze układały się rozmowy polsko-brytyjskie w dziedzinie współpracy dotyczącej operacji specjalnych, o tyle kwestia pomocy Polsce w postaci wojny na dwóch frontach stawała się coraz bardziej wątpliwa. Na posiedzeniu gabinetu 24 maja Chamberlain i ministrowie zostali skonfrontowani z realiami wojny na dwa fronty, którą chcieli zagrozić Hitlerowi. Thomas Inskip, minister koordynujący sprawy obrony, poinformował o wspomnianych już rozmowach sztabowych brytyjsko-francuskich z 3 maja. Podkreślił, że francuscy sztabowcy w przypadku ataku niemieckiego planowali bronić się na linii Maginota i przygotowywać do rozpoczęcia ofensywy na granicy z Włochami. W kwestii ewentualnych działań na granicy z Niemcami: „delegacja francuska oznajmiła, że jeżeli Belgia znajdzie się w stanie wojny, to Francja byłaby zapewne gotowa podjąć ofensywę przez ten kraj, ale też, że jeśli Belgia nie włączy się do konfliktu, to nie będzie można podjąć żadnych działań przeciwko linii Zygfryda”. Nic dziwnego, że brytyjscy szefowie sztabu byli zaniepokojeni „perspektywą całkowitej bierności Francuzów wobec Niemiec, czego konsekwencją byłoby niewykorzystanie możliwości, jakie niesie ze sobą wojna na dwa fronty”. W tej sytuacji ewentualna pomoc ZSRs w przypadku napaści III Rzeszy na Polskę byłaby bardzo wartościowa, choć nie zadano sobie pytania, jaki interes miałyby w tym mieć Stalin. W dodatku miesiąc wcześniej szefowie sztabu doszli do wniosku, że „jakakolwiek znacząca rosyjska pomoc wojskowa dla Polski jest wykluczona” przede wszystkim ze względów logistycznych (Conclusions (39) 30, 1939; Military Value of Russia, 1939).

Tych rozważań, prowadzonych na najwyższym politycznym szczeblu, nie znali oficerowie brytyjskiej armii i wywiadu, którzy rozmawiali z Polakami w sprawie operacji specjalnych. Kwestię przygotowania się do wojny nieregularnej traktowano w Londynie coraz poważniej. W związku z rozwojem planów jej prowadzenia GS(R) 27 czerwca przekształcono w Military Intelligence 1 (Research) [MI1(R) – dalej MI(R)] – i znalazło się pod kierownictwem zastępcy dyrektora wywiadu wojskowego gen. Johna

Noble'a Kennedy'ego. Zadania tej organizacji zostały odziedziczone po jej poprzednicze. Miała więc zająć się przede wszystkim planowaniem działań paramilitarnych oraz partyzanckich i objąć tym programem m.in. Polskę, Rumunię i Czechosłowację. Brytyjczycy chcieli skierować pomoc dla tych krajów, uwzględniając specyficzne uwarunkowania istniejące w każdym z nich. Warto jednak przytoczyć opinię Kennedy'ego z narady 26 kwietnia z francuskimi sztabowcami, gdy stwierdził on: „Jednakże eliminacja Polski z wojny byłaby tylko kwestią czasu”. Założył równocześnie, jak się okazało nazbyt optymistycznie, że nawet podbita Polska zwiąże znaczną liczbę sił niemieckich. Opinia Kennedy'ego, niezależnie od pasji Gubbinsa do operacji specjalnych, pozwala lepiej zrozumieć powody, dla których Brytyjczycy prowadzili w tej sprawie rozmowy z przedstawicielami Oddziału II (Record of meeting held..., 1939; AFC(J)12th Meeting, 1939; Seaman, 2006, s. 12–13; Mackenzie, 2000, s. 10).

Wyrazem zacieśnienia polsko-brytyjskiej współpracy wywiadowczej w zakresie sabotażu i dywersji były wizyty polskich oficerów wywiadu w Londynie latem 1939 roku. Od 11 do 14 lipca przebywał tam ppłk Stanisław Gano, kierownik Samodzielnego Referatu Technicznego Oddziału II Sztabu Głównego WP, wraz z inżynierem Mieczysławem Frankowskim z Ekspozytury nr 2 Oddziału II, specjalistą od urządzeń dywersyjnych i łączności na potrzeby dywersji. Podczas spotkań Brytyjczycy zaprezentowali Polakom wybrane najnowsze urządzenia przydatne do działań partyzanckich i dywersji. Uzgodniono, że Polacy zrewanżują się dostarczeniem egzemplarzy polskich wynalazków, które Brytyjczycy ocenili później jako niezmiernie interesujące (Résumé of Discussions..., 1939).

W Polsce popularny jest po dzień dzisiejszy mit, którego twórcą był publicysta Stanisław Cat-Mackiewicz, o tym, że Wielka Brytania za pomocą marcowych gwarancji świadomie popchnęła Hitlera do ataku na Polskę, chcąc zyskać na czasie (Cat-Mackiewicz, 1990, s. 20–23)¹¹. W rzeczywistości Londyn jednak ciągle gotów był do porozumienia z Hitlerem, aby zapobiec wojnie, choć – po doświadczeniach z Czechosłowacją – nie za wszelką cenę. Brytyjczycy latem 1939 roku coraz bardziej obawiali się, że zbyt daleko idąca nieustępliwość Polski w kwestii Wolnego Miasta Gdańska może doprowadzić do wybuchu wojny. Niepokój odnośnie do polskich zamiarów skłonił brytyjski gabinet do decyzji o wysłaniu do Warszawy w lipcu 1939 roku szefa Sztabu Imperialnego gen. Edmunda Ironside'a w celu zapoznania się z poglądami min. Józefa Becka i Generalnego Inspektora Sił Zbrojnych, marsz. Edwarda Rydza-Śmigłego. W instrukcji dla Ironside'a zapisano także:

---

11 Zob. także przedmowę Antoniego Czubińskiego do polskiego wydania książki Simona Newmana (Newman, 1981, s. 18–19).

Jeżeli gen. Ironside zostanie zapytany o to, jakie natychmiastowe działania podjąłby rząd Jego Królewskiej Mości w razie zaistnienia sytuacji prowadzącej do polskiej reakcji wojskowej przy użyciu sił zbrojnych, to winien on odpowiedzieć, że rząd Jego Królewskiej Mości udzieliłby niezwłocznie wszelkiej dostępnej pomocy lądowej, morskiej i powietrznej na Zachodzie, działając w ścisłym porozumieniu z Francuzami (Memorandum z 12 lipca..., 1939).

W świetle rezultatów rozmów brytyjsko-francuskich i wiedzy Polaków o zamiarach Paryża były to zapewnienia bez pokrycia. Rozmowy Ironside'a w Warszawie w dniach 17–20 lipca 1939 roku przyniosły brytyjskiemu gabinetowi uspokajające wieści. Polacy nie zamierzali prowokować Niemiec, choć marsz. Rydz-Śmigły wyraził pogląd, że wojna wydawała się nieuchronna z powodu zaborczych planów Hitlera (FP (36) 55th Meeting, 1939; Memorandum z 12 lipca..., 1939; Conclusions (39) 35, 1939; Conclusions (39) 37, 1939; Conclusions (39) 39, 1939; Raport Ironside'a..., 1939).

Przekonanie o nadciągającej wojnie należało do jednego z czynników, które zadecydowały o podjęciu w Warszawie decyzji o przekazaniu brytyjskiemu i francuskiemu wywiadowi informacji o największym polskim sukcesie radiowywiadowczym w postaci złamania szyfru niemieckiej maszyny szyfrującej Enigma i czytania przez polskie Biuro Szyfrów do późnej jesieni 1938 roku części niemieckiej korespondencji wojskowej. Nastąpiło to na trójstronnej konferencji kryptologicznej w Warszawie i Pyrach (ośrodek Biura Szyfrów „Wicher”) w dniach 25–26 lipca 1939 roku. Okazało się to zarazem wydarzeniem fundamentalnym dla przyszłych wojennych sukcesów Brytyjczyków w łamaniu szyfrów Enigmy (Ciechanowski, Tebinka, 2005, s. 446–447; Hinsley, Thomas, Simkins, Ransom, 1988, s. 945–955).

W późniejszej historiografii sprawa złamania Enigmy odsunęła na drugi plan rozwój polsko-brytyjskiej współpracy w dziedzinie operacji specjalnych. Tymczasem kolejna konferencja przedstawicieli służb specjalnych odbyła się w Londynie w dniach 24–29 lipca. Rozmowy z MI(R) kontynuował mjr Edmund Charaszkiwicz wraz z attaché wojskowym w Londynie ppłk. pil. Bogdanem Józefem Kwiecińskim. Było to bezpośrednie spotkanie polskich i brytyjskich specjalistów od wojny partyzanckiej, sabotażu i dywersji. Polacy przedstawili wtedy stan przygotowań do działań dywersyjnych w kraju i dokładnie zapoznali oficerów brytyjskich z metodami werbunku, szkolenia i łączności oraz ze sposobami zabezpieczenia środków dywersyjnych. Rozmowy dotyczyły również zagadnień związanych z ewentualnymi działaniami partyzanckimi w Polsce. Zdemontowano ponadto polskie przyrządy dywersyjne, o których wcześniej informował ppłk Gano. Polscy oficerowie spotkali się z ppłk. Hollandem i ppłk. Gubbinsem oraz specjalistami od środków łączności (Charaszkiwicz, 1939, s. 60–61; *Résumé of Discussions...*, 1939). Była to jedna z najważ-

niejszych konferencji po wcześniejszych polsko-brytyjskich spotkaniach na temat prowadzenia działań nieregularnych w Polsce na wypadek wybuchu wojny z Niemcami. Brytyjczycy interesowali się polskimi przygotowaniem dywersyjnymi oraz przyszłymi działaniami partyzanckimi „na odcinku południowo-wschodnim w górach – jak również na linię kolejową Lwów–Kraków” (Charaszkiewicz, 1939, s. 62).

Charaszkiewicz szczegółowo przedstawił całość polskich przygotowań do sabotażu i działań partyzanckich na tyłach sił niemieckich. Podczas rozmów Brytyjczycy „wykazywali duże tendencje do współdziałania w organizacji oddziałów partyzanckich”. Rezultatem spotkania w Londynie było przekazanie Polakom brytyjskich modeli niektórych najnowszych urządzeń technicznych przydatnych w dywersji. Brytyjcy rozmówcy udostępnił także szczegóły najnowszych urządzeń radiowych do zadań specjalnych w celu ich oceny przez polskich specjalistów technicznych, oczekując jednocześnie na złożenie zamówień (Charaszkiewicz, 1939, s. 63; Note on a Meeting in Resident’s Clerk’s Room..., 1939; Résumé of Discussions..., 1939)¹². Działania mjr. Charaszkiewicza w zakresie dywersji zostały bardzo wysoko ocenione przez oficerów brytyjskich, a w jednym z dokumentów podkreślono: „Ogólnie rzecz biorąc, zasady, które stosuje, a także doktryny taktyczne i administracyjne, których naucza, są bardzo zbliżone z tymi, jakie zostały ujęte w regulaminach naszego autorstwa; w niektórych przypadkach podobieństwo jest zadziwiające” (Résumé of Discussions..., 1939).

W dniach 14–16 sierpnia 1939 roku ponownie przebywał w Warszawie Gubbins, który spotkał się z oficerami Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego. Był to już czas bardzo napiętych relacji polsko-niemieckich i – jak się wkrótce okazało – zbliżającej się napaści III Rzeszy. Rozmowy polsko-brytyjskie odnosiły się do wymiany informacji o zasadach organizowania działań dywersyjnych w czasie pokoju, wojny partyzanckiej, łączności radiowej w działaniach nieregularnych oraz różnych urządzeń, które były potrzebne stronie polskiej. Uzgodniono, że w wypadku wojny do Polski przybędą brytyjscy oficerowie, eksperci od wojny partyzanckiej, którzy z ramienia Brytyjskiej Misji Wojskowej zaczną współpracę z Polakami. Polscy oficerowie poinformowali Gubbinsa, że w przepisach dotyczących piechoty i kawalerii szczegółowo zostały opisane metody i sposoby walki partyzanckiej. Ponadto ze strony polskiej przekazano prośby o zakup min, materiałów wybuchowych (aż 200 ton), rewolwerów (1000 sztuk z amunicją), pistoletów maszynowych (wraz z potrzebną do nich amunicją) oraz części konieczne do produkcji małych urządzeń bezprzewodowych. Ze swojej strony Gubbins obiecał udostępnić Polakom

12 O początkach polsko-brytyjskiej współpracy dotyczącej operacji specjalnych: Williamson, 2012.

brytyjskie zasady organizowania aprowizacji dla grup partyzanckich (Protocol of conversations held..., 1939, s. 1–3; Harrison, 2000, s. 1072; Zapalec, 2014, s. 53).

W lecie 1939 roku zarówno w Londynie, jak i Warszawie ignorowano sygnały świadczące o możliwości zbliżenia niemiecko-sowieckiego. Premier Chamberlain nie dopuszczał myśli o takim porozumieniu, sądząc, że wrogi Zachodowi zSRS wybierze raczej drogę izolacji niż wspieranie III Rzeszy. W Foreign Office nie potraktowano poważnie ostrzeżeń Waltera Krywickiego, zbiegłego oficera sowieckiego wywiadu, że Stalin dąży do zawarcia paktu z Hitlerem. Jedynie główny doradca dyplomatyczny, Robert Vansittart, już od wiosny 1939 roku obawiał się zbliżenia dwóch dyktatorów i bezskutecznie starał się ostrzec Foreign Office o zbliżającym się niebezpieczeństwie (FRUS, 1956, s. 287–288; Collier do amb. w Waszyngtonie, 1939; Memorandum L. Colliera, 1939). Poza tym Brytyjczycy nie przypuszczali, choć zdawali sobie sprawę z niemieckiej przewagi w sile ognia i słabości polskiej artylerii przeciwlotniczej, że opór Polski będzie trwał tak krótko, a w dodatku zostanie ona jeszcze zaatakowana przez zSRS¹³.

Układ sowiecko-niemiecki o nieagresji zawarty 23 sierpnia w Moskwie wywołał międzynarodową sensację z powodu nagłego zwrotu w polityce Niemiec i zSRS. Wprawdzie dyplomacja USA zdobyła tekst tajnego protokołu do układu sowiecko-niemieckiego, to jednak analiza dokumentów Foreign Office wskazuje, że dyplomacja brytyjska, niezależnie od różnych pogłosek docierających do Londynu o niemiecko-sowieckim podziale stref wpływu w Europie Wschodniej, nie знаła wówczas treści paktu Ribbentrop–Mołotow (Bohlen, 1973, s. 82–84; FRUS, 1956, s. 342–343).

Generał Stachiewicz 24 sierpnia w rozmowie z brytyjskim attaché wojskowym ppłk. Swordem przyjmował, że Niemcy kończą koncentrację 30 dywizji na granicy z Polską, a więc wyraźnie nie doceniał skali przygotowywanego ataku. O wiele bardziej zaskakująca była analiza sytuacji, jaką sporządził po zawarciu układu niemiecko-sowieckiego o nieagresji. Stachiewicz uznał wówczas, że „new position” przyjęta przez zSRS w niczym nie zmienia strategicznej pozycji Polski i nie wpłynie na dyslokację polskich oddziałów (Kennard do FO, 24 sierpnia..., 1939)¹⁴.

Porozumienie Berlina i Moskwy nie osłabiło jednak determinacji Wielkiej Brytanii do obrony *status quo* w Europie. 25 sierpnia 1939 roku zawarty został w Londynie traktat sojuszniczy polsko-brytyjski, który

13 Polska, paradoksalnie, była eksporterem do Wielkiej Brytanii armat przeciwlotniczych Boforsa, które produkowała na licencji. Ambasador brytyjski w Warszawie, Howard Kennard, informował 29 sierpnia War Office, że z powodu braku transportu z Gdyni wstrzymano wysyłkę 40 działek kalibru 40 mm.

14 Szacunki polskiego Sztabu Głównego o liczbie niemieckich dywizji skoncentrowanych wieczorem 31 sierpnia nad granicą z Polską były już wyższe. Siły niemieckie oceniano na minimum 42, a maksimum 54 dywizje (Kennard do FO 31 sierpnia..., 1939).

stanowił ukoronowanie politycznego zbliżenia trwającego od końca marca 1939 roku. Układowi nie towarzyszyła konwencja wojskowa, nie mówiąc o porozumieniu dotyczącym współpracy służb specjalnych. Brak uzgodnień militarnych znacząco osłabiał wymowę artykułu pierwszego, w którym strony stwierdziły:

Jeżeli jedna z umawiających się stron zaangażuje się w działania wojenne przeciwko mocarstwu europejskiemu wskutek agresji tegoż mocarstwa na rzeczoną umawiającą się stronę, to druga z umawiających się stron niezwłocznie udzieli umawiającej się stronie zaangażowanej w działania wojenne wszelkiej dostępnej pomocy i wsparcia (Polonsky, 1976, s. 67–69).

W tajnym protokole sprecyzowano, że chodzi wyłącznie o napaść III Rzeszy. W przypadku agresji innego państwa, np. ZSRS na Polskę czy Włoch na Wielką Brytanię, sygnatariusze zobowiązywali się jedynie do przeprowadzenia konsultacji (Polonsky, 1976, s. 67–69).

Oddział II i SIS nie zdawały sobie sprawy, że podpisanie polsko-brytyjskiego układu o pomocy wzajemnej odsunęło o tydzień termin napaści niemieckiej na Polskę, który pierwotnie został wyznaczony na 26 sierpnia. Informacja o jego zawarciu oraz odmowa Włoch przystąpienia do przyszej wojny spowodowały, że Hitler w ostatniej chwili odwołał rozkaz rozpoczęcia ataku, zamierzając podjąć próbę podważenia sojuszu Wielkiej Brytanii z Polską. Umożliwiło to Polakom mobilizację kolejnych dywizji i przesunięcie ich na pozycje wyjściowe. Interwencja 29 sierpnia ambasadorów Wielkiej Brytanii i Francji w polskim MSZ spowodowała jednak opóźnienie o jeden dzień ogłoszenia mobilizacji powszechnej, co okazało się bardzo kosztowne dla polskiej armii w czasie kampanii polskiej (Watt, 1989, s. 491–497).

W przededniu wybuchu II wojny światowej ważniejszym niż dywersja i sabotaż aspektem współpracy polskich i brytyjskich służb specjalnych była wymiana informacji o koncentracji niemieckich sił zbrojnych wzdłuż granic Polski. Oddział II Sztabu Głównego codziennie przekazywał attachatowi wojskowemu ambasady Wielkiej Brytanii w Warszawie raporty o koncentracji niemieckich sił zbrojnych, otrzymując w zamian informacje brytyjskie na ten temat. Nowym impulsem do tej współpracy stało się utworzenie 24 sierpnia Brytyjskiej Misji Wojskowej w Polsce pod dowództwem mieszkającego na Polesiu gen. Adriana Carton de Wiarta. Ten weteran I wojny światowej miał dom niedaleko granicy z ZSRS i zajmował się swoją pasją życiową – polowaniem. W skład misji weszli oficerowie brytyjskiego attachatu i SIS – formalnie pracownicy Passport Control Office – a wkrótce dołączył do nich ppłk Gubbins wraz z oficerami, specjalistami od sabotażu i dywersji. Zadaniem misji było zapewnienie współpracy i wymiany informacji między sztabami generalnymi obu armii. Brytyjczycy zdawali sobie jednak sprawę, że „w świetle

trudności, jakich nastęrczałoby udzielenie Polakom bezpośredniej pomocy wojskowej przez brytyjskie siły zbrojne, największe znaczenie ma kwestia wzbudzenia zaufania” (Mobilization Instructions..., 1939)¹⁵.

Wczesnym rankiem 1 września 1939 roku armie niemieckie dokonały napaści na Polskę. Upłynęły jednak aż dwa dni, zanim Wielka Brytania i Francja zdecydowały się postawić Hitlerowi ultimatum i 3 września wypowiedzieć wojnę. Tego dnia Gubbins i grupa oficerów brytyjskich, którzy 25 sierpnia zostali wysłani z Londynu do Brytyjskiej Misji Wojskowej w Warszawie, znajdowała się już w Lublinie. Wzbudzili tam entuzjazm miejscowej ludności, pojawiając się w mundurach brytyjskich, co wznieciło nieuzasadnione nadzieje na pomoc (Wilkinson, Astley, 1993, s. 40–41; Mackenzie, 2000, s. 45; Harrison, 2000, s. 1072). W tym samym czasie w Londynie sekcja MI(R) została powiększona i stała się agendą brytyjskiego Sztabu Imperialnego. Jej zadania nie uległy zmianie. Nadal miała zajmować się badaniem i wspieraniem działań sabotażowych oraz dywersyjnych, a w toku niektórych z nich współpracować z Sekcją D. Na czele MI(R) stał w dalszym ciągu ppłk J.C.F. Holland (War Diary – Intelligence Summary, 1939; Organisation and Duties of MI(R), 1939, s. 1–3; Stafford, 1980, s. 30–31).

Za formalnym aktem wypowiedzenia wojny Niemcom i utworzeniem Brytyjskiej Misji Wojskowej w Polsce nie poszły jednak żadne działania militarne ze strony Wielkiej Brytanii, a tym bardziej Francji, które zmusiłyby Hitlera do wycofania części wojsk z Polski. W Londynie nie uświadamiano sobie zależności między postawą mocarstw zachodnich wobec Niemiec a zachowaniem się Stalina względem Polski. Na początku września brytyjska dyplomacja nadal nie знаła treści paktu Ribbentrop–Mołotow. Wprawdzie o istnieniu tajnego protokołu i jego zawartości szeroko plotkowano w stolicach europejskich, czego świadectwo znaleźć można w rozszyfrowanych przez brytyjski radiowywiad (Government Code and Cypher School) depeszach dyplomatycznych, to Brytyjczycy wciąż postrzegali zSRS jako państwo, które Polsce walczącej z niemiecką agresją może zapewnić konieczne dostawy. Zaczęły się jednak pojawiać pierwsze wątpliwości, czy Berlin i Moskwa już nie doszły do porozumienia w sprawie podziału Polski (H. Kennard do FO 1 września..., 1939; No. 075538, b.d.; No. 075734, b.d.; Tebinka, 1998, s. 60–62)¹⁶.

Strategia zachodnich sojuszników Polski polegająca na bierności w wojnie na lądzie i w powietrzu została potwierdzona na posiedzeniu Najwyższej Rady Wojennej w Abbeville 12 września 1939 roku. Z udziałem

15 Sprawozdania informacyjne II Oddziału Sztabu Głównego / Sztabu Naczelnego Wodza zachowały się w dokumentacji Brytyjskiej Misji Wojskowej w Polsce: GHQ Situation Reports..., 1939; zob. także: Suchcitz, 1986; Wilkinson, 1997, s. 71–83.

16 Na temat polsko-brytyjskich stosunków poprzedzających wybuch wojny polsko-niemieckiej: Nurek, 1983; Tebinka, 2013, s. 20–32.

Neville'a Chamberlaina i francuskiego premiera Édouarda Daladiera dowódcy wojskowi Wielkiej Brytanii oraz Francji podjęli decyzję o wstrzymaniu się z wielką ofensywą na lądzie i udzieleniu bliżej niesprecyzowanej pomocy. Los Polski miał zatem zależeć od ostatecznego wyniku wojny (Kowalski, 1989, s. 552–556; *The Diaries of Sir Alexander Cadogan...*, 1971, s. 216).

We wrześniu 1939 roku agenci sowieccy tworzący Cambridge Ring – Kim Philby, Donald Maclean, Anthony Blunt, Guy Burgess i John Cairncross – byli dopiero na początku swoich karier w brytyjskich instytucjach państwowych i poza Macleanem (III sekretarz ambasady w Paryżu) oraz Burgessem (pracował w Sekcji D) mieli ograniczony dostęp do tajnych informacji. Nic nie wskazuje na to, aby Moskwa za ich pośrednictwem zdołała wówczas poznać treść rozmów brytyjsko-francuskich w Abbeville. Postawa delegacji brytyjskiej i francuskiej w rozmowach sztabowych w sierpniu, a zarazem bierność militarna po wypowiedzeniu Niemcom wojny, były dla Stalina wystarczającą wskazówką, że atakując Polskę, nie spotka się on z ostrą reakcją mocarstw zachodnich. W dodatku był przekonany, że Wielka Brytania i Francja, w czym umacniały go informacje od Burgessa i Cairncrossa, zamierzała skierować agresję III Rzeszy przeciw ZSRS (Łownie, 2015, s. 100–101; Purvis, Hulbert, 2016, s. 112–114).

W połowie września zaczęto się jednak w Londynie niepokoić co do zamiarów Moskwy pod wpływem – jak się szybko okazało – nieprawdziwych informacji pochodzących od wywiadu wojskowego o rzekomym przygotowywaniu się ambasadora Iwana Majskiego i jego personelu do wyjazdu z Wielkiej Brytanii w wypadku stanowczej reakcji gabinetu Chamberlaina na ewentualną inwazję Armii Czerwonej na Polskę. Napaść ZSRS 17 września potraktowano w Foreign Office w kategoriach mniejszego zła w sytuacji, gdy Wehrmacht posuwał się coraz bardziej na wschód Polski. Oceniano, że wprawdzie przyspieszy i tak już przesądzony jej upadek, ale Kresy Wschodnie nie dostaną się przynajmniej w ręce Hitlera. Kanclerz skarbu John Simon zanotował tego dnia, że atak sowiecki nastąpił z całą pewnością w zgodzie z tajnym porozumieniem zawartym przez Moskwę z Niemcami (Notatka z 15 września..., 1939; Harvey, 1970, s. 318–319; Simon Papers..., 1939). Nie wiadomo jednak, ile było w tym wiedzy o pakcie Ribbentrop–Mołotow, a ile przypuszczeń co do podziału stref wpływów między III Rzeszę i ZSRS.

W czasie kampanii polskiej Brytyjska Misja Wojskowa – której dowódcą był gen. Carton de Wiart, a szefem sztabu został ppłk Gubbins – nie odegrała większej roli. Oficerowie MI(R), którzy znaleźli się w jej składzie, nie mogli wypełniać swoich zadań jako oficerowie łącznikowi, bo uniemożliwiła to sytuacja na froncie. Misja podążała za Kwaterą Główną Sztabu Naczelnego Wodza, zmieniając co kilka dni swoją lokalizację w związku z wycofywaniem się przed natarciem wojsk niemieckich. Brytyjscy oficerowie próbowali pozyskiwać ze Sztabu Naczelnego Wodza informacje o położeniu wojennym Polski, które przekazywali do Londynu.

Poza tym nic więcej nie mogli zrobić, by pomóc Polakom (Zapalec, 2014, s. 50–74)¹⁷.

W dokumentach Brytyjskiej Misji Wojskowej w Polsce zachowały się depesze, raporty i relacje zawierające wnioski z walk toczących się w Polsce. Ważne były przede wszystkim obserwacje i konkluzje charakteryzujące niemiecki sposób prowadzenia wojny błyskawicznej, wykorzystanie wojsk pancernych i zmechanizowanych oraz lotnictwa przeciwko wojskom polskim, a także informacje o rodzajach niemieckiego uzbrojenia oraz działaniach sabotażowych i dywersyjnych (rola v kolumny) (British Military Mission to Poland..., 1939, s. 1; Letter from Kosow, 1939; Letter from 16 IX..., 1939; Carton de Wiart, 1950, s. 155–159). War Office szczególnie interesowało, czy Polacy dokonują wyburzeń ważnych obiektów strategicznych, w tym przerwania linii kolejowej Kraków–Lwów, aby uniemożliwić Niemcom jej wykorzystanie, i czy są przygotowani do przeprowadzenia zniszczenia szybów naftowych w Galicji Wschodniej, żeby Niemcy nie mogli ich używać do wzmocnienia swojego potencjału wojennego (Cable cipher 56705..., 1939). W dniu 16 września Gubbins prosił War Office o przysłanie brytyjskich specjalistów do pomocy Polakom w sabotażu szybów naftowych na terenie Galicji lub przynajmniej instrukcji dotyczących skutecznych metod zniszczenia polskich pól naftowych (Telegram No. 41..., 1939). Nie udało się tego jednak przeprowadzić, gdyż wcześniej rano 17 września nastąpił atak Związku Sowieckiego na Polskę i Brytyjską Misję Wojskową w nocy z 17 na 18 września musiano ewakuować do Rumunii (Kopański, 1989, s. 202; Wieliczko, 2001, s. 58; British Military Mission to Poland..., 1939, s. 6).

Agresja zSRS na Polskę oraz ewakuacja polskich naczelnych władz cywilnych i wojskowych do Rumunii położyły kres pierwszemu etapowi polsko-brytyjskiej współpracy w dziedzinie operacji specjalnych. Okres kampanii polskiej okazał się zatem mało udany pod tym względem. W poczynaniach polskich i brytyjskich było sporo improwizacji. Czynnikiem, który zaważył na braku realnych rezultatów, przede wszystkim w dziedzinie sabotażu i dywersji, była szybko postępująca klęska armii polskiej, czego tak naprawdę nikt się nie spodziewał przed wybuchem wojny, niezależnie od bierności militarnej Francji i Wielkiej Brytanii w jej trakcie. Dzięki obecności w Polsce Brytyjskiej Misji Wojskowej MI(R) zdołał poczynić sporo obserwacji z przebiegu pierwszych dwu i pół tygodnia kampanii. Z punktu widzenia MI(R) najważniejsze były doniesienia o skali i sposobach niemieckiej dywersji na tyłach polskiej armii. Dywersja ta nie miała jednak decydującego znaczenia dla szybkości, z jaką Wehrmacht i Luftwaffe pokonały polskie siły zbrojne. Te właśnie nowe możliwości

17 Na temat działalności Brytyjskiej Misji Wojskowej w Polsce: Nowak-Kiełbikowa, 2001, s. 331–338; Bines, 2018, s. 3–15; Harrison, 2011.

bojowe i taktyczne armii niemieckiej po raz pierwszy dostrzeżono w Polsce we wrześniu 1939 roku. Z punktu widzenia Francji i Wielkiej Brytanii informacje przekazane przez Brytyjską Misję Wojskową mogły być bardzo przydatne. To, że nie zostały wykorzystane wiosną 1940 roku przez zachodnich aliantów, nie było winą Carton de Wiarta i jego ludzi¹⁸.

W Rumunii, pod naciskiem Niemców, władze polskie zostały internowane. Prezydent Polski Ignacy Mościcki, korzystając z uprawnień zawartych w konstytucji kwietniowej, mianował swoim następcą Władysława Raczkiewicza, który objął urząd 30 września i zaczął tworzyć władze na uchodźstwie u boku francuskiego sojusznika w Paryżu. Nowe władze polskie we Francji przystąpiły niezwłocznie do wojskowej i politycznej współpracy z brytyjskimi i francuskimi sojusznikami. Brytyjczycy liczyli na dalszy rozwój współdziałania w zakresie prowadzenia działań nieregularnych w okupowanej Polsce, przede wszystkim sabotażu i dywersji. Od 11 do 20 października w Paryżu rozmowy z Polakami i Czechami na ten temat prowadził Gubbins. Spotkał się on z gen. Władysławem Sikorskim, który był już wtedy premierem polskiego rządu na uchodźstwie i ministrem spraw wojskowych. W wyniku tego spotkania gen. Sikorski wyraził zgodę, aby MI(R) sprawowało kontrolę nad projektem wsparcia polskiego ruchu oporu (Appendix II..., 1939; Chapter IV. Appendices C..., 1939, s. 1–3; A. Cadogan do gen. H.R. Massy, 1939; Harrison, 2000, s. 1074). Po uzgodnieniach z gen. Sikorskim Foreign Office zwróciło się 27 października do Francuzów z propozycją wysłania kilku oficerów do Paryża, aby współpracowali z Polakami i Czechami w sprawie operacji specjalnych. Francuska zgoda umożliwiła utworzenie w Paryżu Brytyjskiej Misji Wojskowej nr 4, która odgrywała rolę łącznikową przy polskich władzach wojskowych również w celu wspierania rozwoju ruchu oporu. Jej dowódcą (Chief of British Mission) został ppłk Gubbins (Appendix A/8..., b.d.; Appendix II..., 1939, s. 2; Appendix III, 1939, s. 1; Chapter IV. Administrative origins..., b.d., s. 1; Mackenzie, 2000, s. 45; Wilkinson, 1997, s. 86–88).

Już jesienią 1939 roku powstały pierwsze plany dostaw materiałów specjalnych oraz sprzętu wojskowego dla polskiego podziemia. Polskie i brytyjskie władze wojskowe uznały jednak, że na ówczesnym etapie nie powinny być podejmowane w okupowanej Polsce działania sabotażowe, dywersyjne czy tym bardziej partyzanckie na szeroką skalę, a jedynie prowadzony ograniczony sabotaż na liniach komunikacyjnych. Najbliższe miesiące należało natomiast wykorzystać na reorganizację konspiracji wojskowej, zbudowanie szlaków łączności konspiracyjnej dla przerzutu ludzi i materiałów wojennych. Do Polski zamierzano dostarczać przede

---

18 W MI(R) uważano, że w przyszłości tajne operacje specjalne będą odgrywały znaczącą rolę w niemieckiej strategii wojennej, m.in. ostrzegano przed tzw. v kolumną jako jednym ze sposobów walki wykorzystywanym w niemieckich działaniach zbrojnych. Pisał o tym Simon Anglim (Anglim, 2005, s. 632).

wszystkim: pistolety, rewolwery, granaty ręczne, materiały wybuchowe i nadajniki bezprzewodowe (Harrison, 2000, s. 1074; Letter to Lieut. Colonel Holland..., 1940¹⁹; Record of Interview with Lieut. Colonel Gano..., 1939).

Generał Sikorski w liście z 8 stycznia 1940 roku do gen. Maurice'a Gamelina, głównodowodzącego armią francuską, poinformował o powstaniu polskiej wojskowej organizacji konspiracyjnej, którą był Związek Walki Zbrojnej (zww), a także o planach odnośnie do działalności podziemnej. Jako główny cel długofalowy wymieniał przygotowanie powszechnego powstania w Polsce przeciwko okupantowi. Zbrojny wybuch uzależniał jednak od dostarczenia odpowiedniej ilości uzbrojenia i podkreślał, że powstanie powinno stać się częścią wojennych operacji aliantów (Harrison, 2000, s. 1074)²⁰.

W pierwszych miesiącach 1940 roku Brytyjczycy drogą lądową rozpoczęli dostawy broni, amunicji i różnych innych materiałów dla zww działającego pod niemiecką okupacją. Na trasach przerzutowych pojawiały się jednak spore trudności w transporcie. Mieli je zarówno Brytyjczycy, którzy dostarczali przesyłki specjalne do polskich tajnych składów w Budapeszcie i Bukareszcie, jak i Polacy transportujący je stamtąd do kraju. Jak ustalił Edward D.R. Harrison, do 1 kwietnia 1940 roku dostarczono Polakom tylko cztery nadajniki bezprzewodowe, 130 rewolwerów, 1000 funtów materiałów wybuchowych oraz 500 bomb zapalających z różnymi zapalnikami. W Londynie panowało wówczas zadowolenie, że „misja Gubbinsa rozwija prężną organizację obsługującą przerzut dostaw do Polski” przez Belgrad, Bukareszt i Budapeszt (Harrison, 2000, s. 1074; Secret War Diary of M.I.R...., 1939/1940). Tymczasem wspomniana wielkość dostaw broni była absolutnie niewystarczająca do prowadzenia jakichkolwiek działań na szeroką skalę przeciwko okupantom. 11 kwietnia 1940 roku, dwa dni po napaści Niemiec na Danię i Norwegię, gen. Sikorski informował gen. Ironside'a o stanie organizacji konspiracyjnej w okupowanej Polsce i planach dalszej jej rozbudowy. Zwracał się też z prośbą o zwiększenie dostaw materiałów wojskowych dla zww (Harrison, 2000, s. 1074; Lettre le General Sikorski – Commandant en Chef..., 1940, s. 1–3)²¹.

Współpraca MI(R) z Polakami w sprawie działań nieregularnych, w której wykorzystywano do przemytu broni i ładunków wybuchowych także kontakty z Sekcją D, trwała w 1939 roku i przez kolejne miesiące 1940 roku. Później była kontynuowana przez Sekcję Polską Special Operations Executive (SOE). W kolejnych latach wojny w ramach tej współpracy

19 Brak autora listu; prawdopodobnie był nim ppłk Gubbins.

20 Szerzej: Lettre le General Sikorski President du Conseil..., 1940, s. 1.

21 List gen. Sikorskiego został przekazany przez Misję Wojskową nr 4 do dyrektora brytyjskiego wywiadu wojskowego wraz z informacjami o stanie dostaw dla Polaków, organizowanych przez tę misję, i poparciem dla zwiększenia tych dostaw (Letter from Lieut. Colonel Gubbins to DM1..., 1940, s. 1–2; kopia listu znajduje się w teczce: TNS, HS 4/163).

Brytyjczycy dokonali jednych z najtrudniejszych akcji specjalnych nastawionych na Polskę, w których żadna ze stron wcześniej nie miała dużego doświadczenia.

Początki polsko-brytyjskiej współpracy wywiadowczej w zakresie operacji specjalnych były dla strony polskiej rozczarowujące. Do czynności pozytywnych należy zaliczyć wymianę informacji o specjalistycznym sprzęcie (co rozpoczęło się jeszcze przed wybuchem wojny) oraz doświadczenia w organizowaniu działań nieregularnych. Z perspektywy czasu można to jedynie skomentować uwagą, że obie strony przywiązywały do tego typu działań nadmierne znaczenie i wielokrotnie okazywało się, że tworzone plany znacznie wyprzedzały techniczne i logistyczne możliwości ich realizacji.

Okres pobytu rządu RP we Francji, trwający do momentu jego ewakuacji na Wyspy Brytyjskie w czerwcu 1940 roku, był czasem rywalizacji Brytyjczyków i Francuzów o przejęcie pełnej kontroli nad działaniami polskiego wywiadu. W kwietniu 1940 roku pozycja Londynu stała się już silniejsza, a klęska Francji ostatecznie otworzyła drogę do zadzierzgnięcia jeszcze ściślejszych więzów współpracy między służbami specjalnymi Polski i Wielkiej Brytanii w dziedzinie prowadzenia operacji specjalnych, szczególnie po utworzeniu latem 1940 roku Special Operations Executive (Tebinka, 2001, s. 110–112; Tebinka, 2005, s. 382–383; Secret War Diary of M.I.R., 1939/1940)²².

(tłum. fragmentów źródłowych: Maciej Zakrzewski)

Bibliografia

Źródła archiwalne:

- Biblioteka Bodlejańska Uniwersytet Oksfordzki (Bodleian Library – BL)
Simon Papers, diariusz, 17 września 1939 roku (1939). BL, box 11.
- Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (IPMS)
Charaszkiewicz, E. (1939). Współpraca z Anglikami – raport sprawozdawczy, Paryż, 16 listopada 1939 roku. IPMS, A.IV.1/1A.
- The National Archives w Londynie (TNA)
Cabinet Office Papers (CAB)
– AFC(1)12th Meeting, 26 kwietnia 1939 roku (1939). TNA, CAB 29/160.
– Conclusions (39) 16, 30 marca 1939 roku (1939). TNA, CAB 23/98.
– Conclusions (39) 30, 24 maja 1939 roku (1939). TNA, CAB 23/99.
– Conclusions (39) 35, 5 lipca 1939 roku (1939). TNA, CAB 23/100.
– Conclusions (39) 37, 12 lipca 1939 roku (1939). TNA, CAB 23/100.
– Conclusions (39) 39, 20 lipca 1939 roku (1939). TNA, CAB 23/100.
– FP (36) 55th Meeting (1939). TNA, CAB 27/625.
– Military Value of Russia, 24 kwietnia 1939 roku (1939). TNA, CAB 27/627.

²² MI(R) jako oddzielna organizacja służb specjalnych przestał istnieć 2 października 1940 roku (Secret War Diary of M.I.R...., 1939/1940, k. 5).

- Foreign Office (FO)
- A. Cadogan do gen. H.R. Massy, 17 października 1939 roku (1939). TNA, FO 371/22949, c 17534/17534/62.
  - Collier do amb. w Waszyngtonie, 31 maja 1939 roku (1939). TNA, FO 371/23697, N 2624/1459/38.
  - H. Kennard do FO, 1 września 1939 roku (1939). TNA, FO 371/23147, c 12715/1110/55.
  - H.L. Ismay do O. Sargenta, 9 czerwca 1939 roku (1939). TNA, FO 371/23129, c 8327/27/55.
  - Memorandum Firebrace’a, 7 marca 1939 roku (1939). TNA, FO 371/23688, N 1542/485/38.
  - Memorandum L. Colliera, 26 sierpnia 1939 roku (1939). TNA, FO 371/23686, N 4146/243/38.
  - Notatka z 15 września 1939 roku (1939). TNA, FO 371/23699, N 4491/4030/38.
  - Raport z 12 czerwca 1939 roku (1939). TNA, FO 371/23130, c 11504/217/55.
- Government Code and Cypher School: Diplomatic Section and predecessors: Decrypts of Intercepted Diplomatic Communications (BJ Series) (HW)
- No. 075538 (b.d.). TNA, HW 12/242.
  - No. 075734 (b.d.). TNA, HW 12/243.
- Prime Minister’s Office: Correspondence and Papers, 1916–1940 (PREM 1)
- Memorandum z 12 lipca 1939 roku, „Visit of General Sir W.E. Ironside to Warsaw” (1939). TNA, PREM 1/331A.
- Records of Special Operations Executive (HS)
- Appendix A/8: Europe. Poland (b.d.). TNA, HS 8/263.
  - Appendix II: October 1939. Poland (1939). TNA, HS 8/263.
  - Appendix III: November 1939. Poland (1939). TNA, HS 8/263.
  - Cable cipher 56705 10/9 from W.O. to British Embassy, Warsaw destruction of Galician Oilfields 10 września 1939 roku (1939). TNA, HS 4/224.
  - Chapter IV. Administrative origins and early work of Polish Section (b.d.). TNA, HS 7/183.
  - Chapter IV. Appendices c: Report on investigation into possibilities of Initiating and Directing Guerilla Warfare in Czecho-Slovakia and Poland, [21 października 1939 roku] (1939). TNA, HS 7/183.
  - Duties of the New Branch, 3 kwietnia 1939 roku (1939). TNA, HS 8/256. [ręcznie dopisano na dokumencie: Approved at a meeting between the CIGS, DCIGS and Colonel Holland on April 13th, 1939].
  - General Instructions [ręcznie wstawiona data w dokumencie: 13 kwietnia 1939 roku] (1939). TNA, HS 8/256.
  - GS (Research) – Report for DCIGS No. 8: Investigation of the Possibilities of Guerilla Activities, 1 czerwca 1939 roku (1939). Appendix I: Preliminary Report on a Tour to Poland, Baltic, and Roumania by Lieut. Colonel C.McV. Gubbins. TNA, HS 8/260.
  - Gubbins pamphlets on Guerilla Warfare (b.d.). TNA, HS 8/256.
  - Letter from Lieut. Colonel Gubbins to DMI [Directorate of Military Intelligence], Paris, 12 kwietnia 1940 roku (1940). TNA, HS 4/193.
  - Letter to Lieut. Colonel Holland, Paris, 25 stycznia 1940 roku (1940). TNA, HS, 4/163.
  - Lettre le General Sikorski – Commandant en Chef l’Armee Polonaise a Monsieur le General Ironside Chef d’etat Major General de l’Armee Britannique, Paris, 11 kwietnia 1940 roku (1940). TNA, HS 4/193, s. 1–3.
  - Lettre le General Sikorski President du Conseil des Ministres-Commandant en Chef L’Armee Polonaise en France a Monsieur le General Commandant en Chef Gamelin Chef D’Etat Major General de la Defense Nationale, Commandant en Chef les Forces Terrestres, Paris, 8 stycznia 1940 roku (1940). TNA, HS 4/163.
  - Note on a Meeting in Resident’s Clerk’s Room, next to Room 427, War Office, on Wednesday 26th July 1939, London (1939). TNA, HS 4/195.
  - Organisation and Duties of MI(R), London, 3 września 1939 roku (1939). TNA, HS 8/256, s. 1–3.
  - Protocol of conversations held in Warsaw from August 14th to 16th with Lt. Colonel Gubbins, Warszawa, 19 sierpnia 1939 roku (1939). [dokument w j. angielskim podpisany przez płk. Józefa Smoleńskiego – szefa Oddziału II Sztabu Głównego Wojska Polskiego. TNA, HS 4/224.

- Record of Interview with Lieut. Colonel Gano on his return from reconnaissance at Budapest, Belgrade and Bucharest, Paris, 20 grudnia 1939 roku (1939). TNA, HS 4/163.
- Record of meeting held in the War Office on June 27th, 1939, to settle the future of GSR and certain connected questions, London, 28 czerwca 1939 roku (1939). TNA, HS 8/256.
- Résumé of Discussions with Polish General Staff regarding Para-Military activities, London, 28 lipca 1939 roku (1939). TNA, HS 4/195.
- Sabotage and guerrilla warfare in Poland; scheme for sabotage in Roumania (oil and soya), Letter to Lieut. Colonel Holland, Paris, 25 stycznia 1940 roku (1940). TNA, HS 4/163.
- Scheme D, 12 kwietnia 1939 roku (1939). TNA, HS 8/256.
- Secret War Diary of M.I.R., from September 3rd, 1939, to October 2nd, 1940 (1939/1940). TNA, HS 8/263.
- Summary, 20 marca 1939 roku (1939). TNA, HS 8/256.
- War Diary - Intelligence Summary [3 września 1939 roku] (1939). TNA, HS 8/263.
- War Office (wo)
  - British Military Mission to Poland (August–September 1939), Part II: Lessons of the Campaign (1939). TNA, WO 106/1747.
  - GHQ Situation Reports, wrzesień 1939 roku (1939). TNA, WO, 202/118.
  - H. Kennard do FO, 24 sierpnia 1939 roku (1939). TNA, WO 202/122.
  - H. Kennard do FO, 31 sierpnia 1939 roku (1939). TNA, WO 202/122.
  - Letter from Kosow, 16 września 1939 roku (1939). TNA, WO 202/127.
  - Letter from 16 IX 1939 (1939). TNA, WO 202/125.
  - Mobilization Instructions. Formation and Despatch of British Military Mission to Poland, 24 sierpnia 1939 roku (1939). TNA, WO 202/114.
  - Raport Ironside'a, 20 lipca 1939 roku (1939). TNA, WO 106/1677.
  - Telegram No. 41 from C.McV. Gubbins to War Office (for Colonel Holland), 16 września 1939 roku (1939). TNA, WO 202/127.

Publikacje:

- Anglim, S. (2005). MI(R), GS(R) and British Covert Operations, 1939–42, *Intelligence and National Security*, t. 20, nr 4, s. 631–653.
- Atkin, M. (2017). *Section D for Destruction. Forerunner of SOE*. Barnsley: Pen & Sword Military.
- Bines, J. (2018). *Poland's S.O.E. A British Perspective: the Story of the Polish Country Section of the Special Operations Executive 1940–1946 Including the British Military Mission Number Four to Poland 1939*. London: Polish Underground Movement Study Trust.
- Bohlen, C.E. (1973). *Witness to History 1929–1969*. New York: Norton.
- Carton de Wiart, A. (1950). *Happy Odyssey. The Memoirs of Lieutenant-General Sir Adrian Carton de Wiart*. London: Jonathan Cape.
- Carton de Wiart, A. (2018). *Moja odyseja: awanturnik, który pokochał Polskę* (tłum. K. Skonieczny). Warszawa: Wydawnictwo Arkadiusz Wingert, Bellona.
- Cat-Mackiewicz, S. (1990). *Lata nadziei 17 września 1939 r. – 5 lipca 1945 r.* Warszawa: Głos.
- Ciechanowski, J.S., Tebinka, J. (2005). *Cryptographic Co-operation – Enigma. W: Intelligence Co-operation between Poland and Great Britain during World War II, t. 1: The Report of the Anglo-Polish Historical Committee* (s. 443–462). London: Vallentine Mitchell.
- Czarnecka, R. (2010). *Organizacja Oddziału II Sztabu Generalnego WP (Sztabu Głównego) i jego ekspozytur terenowych w latach 1918–1939*. W: T. Dubicki (red.), *Wywiad i kontrwywiad wojskowy II RP. Studia i materiały z działalności Oddziału II SG WP*, t. 1 (s. 8–50), Łomianki: Wydawnictwo LTW.
- Foot, M.R.D. (1993). *SOE. An Outline History of the Special Operations Executive 1940–1946*. London: Mandarin.
- Foot, M.R.D. (2004). *SOE in France: An Account of the Work of the British Special Operations Executive in France 1940–1944*. London–Portland: Frank Cass.
- FRUS (Foreign Relations of United States: Diplomatic Papers) (1956). 1939, t. 1, Washington: United States Government Printing Office.
- Grzywacz, A., Kwiecień, M., Mazur, G. (2000). *Wstęp*. W: A. Grzywacz, M. Kwiecień, G. Mazur (oprac., wstęp i przyp.), *Zbiór dokumentów ppłk. Edmunda Charaszkiewicza*. Kraków: Fundacja Centrum Dokumentacji Czynu Niepodległościowego.

- Harrison, E.D.R. (2000). The British Special Operations Executive and Poland, *The Historical Journal*, t. 43, nr 4, s. 1071–1091.
- Harrison, E.D.R. (2011). Carton de Wiart's Second Military Mission to Poland and the German Invasion, *European History Quarterly*, t. 41, nr 4, s. 609–633.
- Harvey, J. (red.) (1970). *The Diplomatic Diaries of Oliver Harvey 1937–1940*. London: Collins.
- Hinsley, F.H., Thomas, E.E., Simkins, C.A.G., Ransom, C.F.G. (1988). *British Intelligence in the Second World War*, t. III, cz. 2. London: HMSO.
- Jackiewicz, H. (1980). *Brytyjskie gwarancje dla Polski w 1939 roku*. Olsztyn: Wydawnictwa WSP.
- Jędrzejewicz, W. (red.) (1946). *Poland in the British Parliament 1939–1945*, t. I. New York: Józef Piłsudski Institute of America for Research in the Modern History of Poland.
- Kołakowski, P. (2017). Współpraca polskiego wywiadu wojskowego z Secret Intelligence Service w drugiej połowie lat trzydziestych XX wieku, *Dzieje Najnowsze*, nr 2, s. 229–248.
- Kopański, S. (1989). *W sztabie Naczelnego Wodza podczas kampanii wrześniowej*. W: M. Cielewicz, E. Kozłowski (wyb. i oprac.), *Wrzesień 1939 w relacjach i wspomnieniach* (s. 155–208). Warszawa: Wydawnictwo MON.
- Kowalski, W.T. (red.) (1989). *Polska w polityce międzynarodowej (1939–1945). Zbiór dokumentów. 1939*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Kupliński, J. (1996). Polskie działania dywersyjne na Ukrainie Zakarpackiej w 1938 roku. *Wojskowy Przegląd Historyczny*, nr 4, s. 63–96.
- Lett, B. (2016). *SOE's Mastermind. An Authorized Biography of Major General Sir Colin Gubbins*. Barnsley: Pen & Sword Military.
- Lownie, A. (2015). *Stalin's Englishman. Guy Burgess, the Cold War and the Cambridge Spy Ring*. New York: St. Martin's Press.
- Mackenzie, W.J.M. (2000). *The Secret History of SOE: the Special Operations Executive 1940–1945*. London: St Ermin's Press.
- Mawdsley, E. (2013). *Fifth Column, Fourth Service, Third Task, Second Conflict?*. W: P. Cooke, B.H. Shepherd (red.), *European Resistance in the Second World War* (s. 14–32). Barnsley: Pen and Sword Military.
- Mawdsley, E. (2015). *Piąta kolumna, czwarty rodzaj sił zbrojnych, trzecie zadanie czy drugi konflikt?*. W: P. Cooke, B.H. Shepherd (red.), *Ruch oporu w Europie 1939–1945* (tłum. T. Prochenka i M. Wasilewski) (s. 29–59). Warszawa: Wydawnictwo Bellona.
- Mazur, W. (2017). *Lot ku burzy. Polska w przygotowaniach mocarstw Zachodu do wojny powietrznej marzec–sierpień 1939 roku*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Newman, S. (1976). *March 1939. The British Guarantee to Poland. A Study in the Continuity of British Foreign Policy*. Oxford: Clarendon Press.
- Newman, S. (1981). *Gwarancje brytyjskie dla Polski. Marzec 1939* (tłum. J. Meysztowicz). Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Nowak-Kiełbikowa, M. (2001). *Działalność Brytyjskiej Misji Wojskowej w Polsce od 3 do 18 września 1939 r. w świetle dokumentów brytyjskich*. W: H. Parafianowicz (red.), *Polska w Europie i świecie w XX stuleciu. Prace ofiarowane Panu Profesorowi Marianowi Leczykowskiemu w 75-lecie urodzin* (s. 331–338). Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku.
- Nurek, M. (1983). *Polska w polityce Wielkiej Brytanii w latach 1936–1941*. Warszawa: PWN.
- Parker, R.A.C. (1993). *Chamberlain and Appeasement. British Policy and the Coming of the Second World War*. Basingstoke: Red Globe Press.
- Polonsky, A. (1976). *The Great Powers and the Polish Question 1941–1945. A Documentary Study in Cold War Origins*. London: The London School of Economics and Political Science.
- Prażmowska, A. (1987). *Britain, Poland and the Eastern Front, 1939*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Purvis, S., Hulbert, J. (2016). *Guy Burgess: The Spy Who Knew Everyone*. London: Biteback Publishing.
- Seaman, M. (2006). *“New Instrument of War”. The Origins of the Special Operations Executive*. W: M. Seaman (red.), *Special Operation Executive. A New Instrument of War* (s. 7–21). London: Routledge.
- Stafford, D. (1980). *Britain and European Resistance 1940–1945. A Survey of the Special Operations Executive, with Documents*. London: Macmillan Press, Oxford: St. Antony's College.
- Stafford, D. (1984). *Wielka Brytania i ruch oporu w Europie (1940–1945). Zarys dziejów kierownictwa operacji specjalnych (SOE) oraz wybór dokumentów* (tłum. Z. Sroczyńska). Warszawa: Instytut Wydawniczy „Pax”.
- Suchcitz, A. (red.) (1986). *Kampania wrześniowa 1939 roku. Sprawozdania informacyjne Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza*. Londyn: Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego.

- Sword, E.R. (2001). *The Diary and Despatches of a Military Attaché in Warsaw 1938–1939* (red. E. Turnbull, A. Suchcitz). London: Polish Cultural Foundation.
- Tebinka, J. (1998). *Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-radzieckiej 1939–1945*. Warszawa: Instytut Historii PAN, Wydawnictwo Neriton.
- Tebinka, J. (2001). British and Polish Intelligence Services in the 20th Century. Co-operation and Rivalry, *Acta Poloniae Historica*, t. 84, s. 101–135.
- Tebinka, J. (2005). *Polish-British Co-operation in Afghanistan 1939–1945*. W: *Intelligence Co-operation between Poland and Great Britain during World War II*, t. 1: *The Report of the Anglo-Polish Historical Committee* (s. 381–386). London: Vallentine Mitchell.
- Tebinka, J. (2013). „Wielka Brytania dotrzyma lojalnie swojego słowa”. *Winston S. Churchill a Polska*. Warszawa: Wydawnictwo Neriton.
- Tebinka, J., Zapalec, A. (2019). Początki współpracy brytyjskich instytucji zajmujących się operacjami specjalnymi z polskim wywiadem wojskowym w 1939 r., *Dzieje Najnowsze*, nr 4, s. 5–25.
- The Diaries of Sir Alexander Cadogan 1938–1945* (1971) (oprac. D. Dilks). London: Cassell.
- Watt, D.C. (1989). *How War Came. The Immediate Origins of the Second World War, 1938–1939*. London: Mandarin.
- Wieliczko, M. (2001). *Polski przemysł naftowy pod niemiecką okupacją w latach 1939–1945*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Wilkinson, P. (1997). *Foreign Fields. The Story of an SOE Operative*. London: I.B. Tauris Publishers.
- Wilkinson, P., Astley, J.B. (1993). *Gubbins and SOE*. London: Leo Cooper.
- Williamson, D.G. (2012). *The Polish Underground, 1939–1947*. Barnsley: Pen & Sword Military.
- Zapalec, A. (2014). *Druga strona sojuszu. Żołnierze brytyjscy w Polsce w czasie II wojny światowej*. Gdańsk: Muzeum II Wojny Światowej.